

"2020 BİLGE TONYUKUK YILI ANISINA"

Çocuklar İçin TÜRK BENGÜ TAŞLARI

Yazarlar
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDA

Ankara / 2020

TÜRK EĞİTİM-SEN GENEL MERKEZİ YAYINLARI
©Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi, 2020.

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarının tamamının veya bir kısmının yayımcının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır. Yayımların fikri sorumluluğu ve imla tercihi yazarlarına aittir. Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi yayınlarında yer alan başka kaynaklardan alınmış tablo, resim ve benzeri şeylerin yasal kullanım sorumluluğu yazarlarına aittir.

Editör
Doç. Dr. Onur Alp KAYABAŞI

Yazarlar
Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL
Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL

Dil Danışmanları
Prof. Dr. Muhammed Eyyüp SALLABAŞ
Dr. Zeki GÜREL

Tarih Danışmanı
Dr. Ali Osman AKALAN

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Fatih Taha AKALAN

Resimleme/İllüstrasyon
Dr. Orhan DOĞRU
Korkut GÜLTEKİN

İletişim Adresi:
Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi
Erzurum Mahallesi Talatpaşa Bulvarı
No:160 Kat:6 Cebeci/ANKARA
Tel: 0 312 424 09 60 (8 Hat)
Belgegeçer: 0 312 424 09 68
www.turkegitimsen.org.tr

SÖZ BAŞI

Türk milleti değişik dönemlerinde gerek kendi hatası gerekse düşmanlarının kurmuş olduğu oyunlar nedeniyle zor zamanlar yaşamıştır. Bu zorluklar bazen devletin ve milletin düzeninin bozulması hatta devletin yılıp dağılmasına kadar da gitmiştir. Bütün bu süreçlerin ortak özelliği ise Türk milletinin kendi problemlerini çözecek kurtarıcıları kendi içinden çıkarabilmesidir. Kurtarıcı kahramanları, liyakatli devlet adamları önderliğinde Türkler küllerinden adeta yeniden doğmuş, birliği tekrar sağlamış ve yeni bir devlet oluşturmuşlardır.

Milletimizin içine düştüğü zor durumlardan çıkış sürecinde Türk feraseti ve bilgeliği devleti yönetenlerin yegâne rehberi olmuştur. Bu ortak akıl; bazen Bilge Tonyukuk, bazen Şeyh Edebali, bazen de Molla Gürani olarak Türk milletini yöneten devlet adamlarının yolunu aydınlatmıştır. Tarihte Türk isminin geçtiği ilk devlet olan "Türk Kağanlığı" da Çin esaretinden kurtulurken aklı ve liyakati ön plana çıkaran nitelikli insanlara görev veren bir anlayışı benimsemiştir. Burada liyakat ve devlet aklı Bilge Tonyukuk ile temsil edilmiştir. Onun devlette aklı, kabiliyeti ve adaleti hâkim kılmak için gösterdiği gayretler diktirmiş olduğu yazıtlarda açıkça görülmektedir.

Türk devletlerinin içine zor düştüğü dönemleri anlatan pek çok olağanüstü metin, destan veya anlatı bulunmaktadır. Fakat bunlar arasında Orhun Yazıtları olarak anılan Türk Bengü Taşlarının müstesna bir yeri vardır. Devlet yöneticilerinin kendi dönemlerinin muhasebesini yaptıkları, düşmüş olduğu hatalar ile bunlardan çıkış yollarını anlattıkları metinler hazırlamaları oldukça önemlidir. Bu metinleri herkesin rahatlıkla okuyacağı adeta şehir meydanı

özelliği taşıyan bölgelere diktirmeleri, tecrübenin gelecek nesillere aktarılmasına verilen değerin açık göstergesidir. Türk Bengü Taşları içerik olarak tarihi vesikalar gibi görünse de zaman zaman devlet olarak yaptıkları savaşın nedenleri, milletin düştüğü zor durumun sebepleri anlatılmaktadır. Adaletten ayrılma, liyakatin çökmesi, fitne fesat ile daha önceki yaşanan sıkıntılı durumlardan ders alınmaması bütün zorlukların ana unsuru olarak ifade edilmektedir.

2020 Yılının UNESCO tarafından Bilge Tonyukuk yılı ilan edilmesi münasebetiyle Türk Eğitim-Sen olarak; Türk bilgeliğine ve ortak aklına dikkat çekerek, atalarımızın tecrübelerine kıymet atfetmek istedik. Bu bağlamda 2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına Üçüncü Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi düzenleyerek Türk Bengü Taşlarına dikkatleri çekmeyi hedefledik. Bununla birlikte Türk Eğitim-Sen bilim heyetinin oluşturmuş olduğu bir çalıma grubu ile Bengü Taşları günümüz Türkçesine aktararak çocuklarımızın ve gençlerimizin geçmişi öğrenerek ders almasına vesile olmayı amaçladık. Bu çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen bütün bilim insanlarına, başta genel başkanımız sayın Talip GEYLAN olmak üzere Türk Eğitim-Sen yönetim kuruluna teşekkür ediyor, siz sevgili çocuklar ve gençler için aklın, bilgeliğin ve adaletin hakim olduğu huzurlu yarınlar diliyorum.

Cengiz KOCAKAPLAN
Türk Eğitim-Sen Genel Başkan Yardımcısı

SUNUŞ

Bir insan için hafıza, nasıl ki onun geçmişini ve tecrübelerini ihtiva eden bir varlık ise tarih de milletler için aynı görevi üstlenmektedir. Yeryüzünde yaşayan milletlerin milli birliğini tesis etmesinde ortak geçmiş paydasını oluşturan tarihin özel bir yeri bulunmaktadır. Ulu Önder Mustafa Kemal ATATÜRK; "Bir milletin ne yapabileceğini göstermek için tarih en güvenilir rehberdir." diyerek Türk milletinin geçmişinin, geleceğinin de aynası olacağını ifade etmiştir. Milletimizin her bir ferdi Türk tarihini Türk kültürü ve ortak aklı öğrenmek ve geleceğin bireysel veya toplumsal olarak planlanmasında bunları dikkate almak zorundadır. Türk Bengü Taşları, Türk milletinin tarih sahnesine çıkmış olduğu andan itibaren muhteşem zaferler kazandığının tarihteki en eski yazılı kanıtı olarak görülmektedir. Tarihteki ilk Türk adının geçmiş olduğu bu ölümsüz eserlerin içerdiği bilgiler Türk milleti için tarih boyunca büyük önem taşımaktadır. Abideler, tarihi bir metin olmanın yanında; bir siyasetname ya da toplumsal bir manifesto hüvviyeti de barındırmaktadır. Dönemin Türk devletini kuran Türk kağanları ve onu yücelten diğer yöneticileri anlatan bu metinler Türk tarihi içinde Göktürk ya da Kök Türk devleti olarak bilinen ama asıl adı "Türk Kağanlığı" olan devlet hakkında bilgiler ihtiva etmektedir.

Bengü Taşlarda, Dönemin yöneticilerinin vefat etmeleri ile sona eren dönemlerinin muhasebesinin yapılması adeta halka hesap verilmesi, bireysel veya millet olarak yapılan hataların anlatılması yer almaktadır. Eserlerin genelinde tarihi metinler gibi olayların anlatılmasının geri planında Türk milletinin adalet, ehliyet ve liyakatten ayrılması; kendi içinden çıkmış nitelikli ve bilge devlet adamlarını dinlemeden burnunun dikine gitmesi ile düş-

tüğü zor durumlar anlatılmaktadır. Fitne ve küçük hesapların bir boyu, hatta bütün bir milleti felakete sürüklediği bu metinlerin ana fikri olarak öne çıkmaktadır. UNESCO tarafından 2020 yılının "Bilge Tonyuku Yılı" olarak ilan edilmesinin üzerine; Türk eğitim-Sen Genel Merkezi olarak Türklüğün ve Tük Dünyası'nın bilge aklını temsil eden Bilge Tonyukuk'a dikkat çekerek hatırlatmak istedik. Böylece Türk Bilgeliğine ve milletimizin ferasetine bir kez daha dikkat çekerek, karşılaştığımız bütün zorlukları aşmak için yegâne rehber olduğunu yaptığımız faaliyetlerle vurgulamayı amaçladık. Bu amaçla bu sene düzenlediğimiz "2020 Bilge Tonyukuk Yılı Anısına, Üçüncü Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresini dört yüzden fazla bilim adamının katılımı ile 485 bildiri sunumu, panel ve konferanslarla gerçekleştirdik. Bu faaliyetler kapsamında Türk Bengü Taşlarını da çocuklarımızın ve gençlerimizin anlayacağı düzeyde günümüz Türkçesine aktararak yayınlamayı planladık.

Sevgili çocuklar ve gençler "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır." ilkesiyle hazırlanan bu kitabı okurken atalarınızın devlet ve millet olarak hangi ilkeleri rehber edindiğini göreceksiniz. Adalet, liyakat ve bilgeliğin yegâne yol gösterici olarak görülmediği zamanlarda fitne, fesatın; milleti ve devleti hangi durumlara düşürdüğünü de anlayacaksınız. Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen bilim heyeti başta olmak üzere yazarlarımıza, Türk Eğitim-Sen Yönetim Kurulu'na ve genel başkan yardımcımız sayın Cengiz KOCAKAPLAN'a teşekkür ediyor, Başta Bilge Tonyukuk olmak üzere Türk devlet aklını temsil eden bütün liyakat sahiplerini şükranla anıyorum.

Talip GEYLAN
UAESEB ve Türk Eğitim-Sen
Genel Başkanı

GİRİŞ

Orhun yazıtları/ anıtları/ kitabeleri/ abideleri adıyla anılan Türk Bengü taşları 2. Göktürk Kağanlığı döneminde (682-744) dikilmişlerdir. Bengü taşlar bugün Moğolistan sınırları içerisinde bulunmaktadır. Yazıtlardan Bilge Kağan ve Köl Tigin Anıtları Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un batısında Arhangay bölgesi sınırlarında bulunan Orhun vadisi içerisindeki Koşo Çaydam bölgesinde yer almaktadır. Tonyukuk yazıtı ise Ulan Batur yakınlarında bulunan Bayın Çokto adlı yerde bulunmaktadır. Tonyukuk yazıtı diğer iki yazıttan yaklaşık olarak 360 km daha doğuda bulunmaktadır. Bengü taşlara yazılmış/ kazınmış olan metinler Türkçenin ve Türk edebiyatının en eski yazılı edebi eseri olarak kabul edilmektedirler. Yazıtlar Göktürkler tarafından icat edildiği düşünülen Göktürk yani runik alfabesiyle yazılmışlardır. Yazıtları diktirenler onları bengü taş yani "sonsuz, ölümsüz, ebedi taş" olarak adlandırmışlardır.

Bu ürünlerle ilgili önemli bir çalışmaya imza atan merhum Prof. Dr. Muharrem Ergin yazıtları çok eski günlerden bugünlere gelen bir ikaz olarak tanımlar. Abide olarak da adlandırılan ürünlerden oluşan bu yazıtlar Ergin'e göre Türk töresinin, askerî düzeninin, devlet geleneğinin ve edebî gücünün önemli numuneleridir. Yine bu yazıtlarda İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminin ilkelerine dair pek çok ayrıntıya rastlanmaktadır.

Eserin adlandırılmasında geçen Köktürk ya da Göktürk ifadeleri M.S. 6-8. yüzyıllar arasında güçlü bir Türk devleti olarak eski Türk yurtlarında hüküm sürmüş olan Köktürk/Göktürk Devleti'ne işaret eder. Göktürk Devleti'nin önemli kağanlarından İlteriş Kağan'ın oğulları Bilge ve Kül Tigin'in vezirleri Tonyukuk ile milleti nasıl derleyip toparladıklarının ve Çin egemenliğinden nasıl kurtardıklarının anlatıldığı bu yazıtlar tarih biliminin de önemli yardımcı kaynakları arasında yer almaktadır.

Buraya kadar üzerinde durduğumuz bu eserler taşa kazınmış yazıtlardır. Bunların dikiliş sıralarına göre ilki vezir Tonyukuk Yazıtı olup 720-725 yılları arasında Tonyukuk'un kendisi tarafından, ikincisi ölümünden bir yıl sonra 732'de Kül Tigin adına ağabeyi Bilge Kağan tarafından, üçüncüsü Bilge Kağan adına yine ölümünden bir yıl sonra 735'te o dönem kağan olan oğlu tarafından diktirilmiştir.

Taşa nakşedilen bu yazıtlardan Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtları yeğenleri Yollug Tigin tarafından yazılmış yani kazınmıştır. Kitabelerin bazı bölümlerinde Çince metinler mevcut olup asıl önemli bölümler Göktürk alfabesiyle ve Göktürk Türkçesi ile karşımıza çıkmaktadır.

Kül Tigin Yazıtı; devleti ve milleti için girmiş olduğu mücadelede kendisini bir gün olsun yalnız bırakmayan Kül Tigin'in ağabeyi

Bilge Kağan tarafından diktirilmiştir. Bu taş bir teşekkür metni özelliği gösterir. Kardeşine olan vefa borcunu diktirmiş olduğu bu yazıtla gösteren Bilge Kağan metin boyunca kardeşi Kül Tigin'in meziyetlerini övmektedir.

Bilge Kağan Yazıtı; ölümünden sonra kağan olan oğlu tarafından Bilge Kağan adına diktirilmiştir. Yazıtta konuşan yine Bilge Kağan'ın kendisidir. Bilge Kağan Türk devletini nasıl bir araya getirip güçlendirdiğini anlatırken milletini Çin tehlikesine karşı tarihten örnekler vererek açık ve sert bir şekilde uyarmaktadır.

Tonyukuk Yazıtı; dönemin ünlü ve önemli devlet adamı Vezir Tonyukuk'un bizzat kendisi tarafından yazdırılıp diktirilmiştir. Vezir Tonyukuk yazıtta bizzat kendi ağzından Göktürk Devleti'ne olan hizmetlerini, Göktürk Devleti'nin bağımsızlığı ve bekası için verdiği mücadeleyi anlatırken çok sayıda Göktürk kağanına vezirlik yapmasından dolayı aslında bir bakıma Göktürk Devleti'nin tarihini özetlemektedir.

Sevgili Gençler, unutulmamalıdır ki tarih tekerrürden yani tekrarlardan ibarettir. Bu sebeple tarihini bilmeyen milletlerin dünya tarihinde uzun soluklu olarak yer almaları mümkün değildir. Türklerin en önemli özellikleri teşkilatçılıklarından kaynaklanan devlet kurabilme yetenekleridir. Türk tarihine bakıldığında bunun pek çok örneği açıkça görülecektir. Ancak dünya değişmekte, bilim ve teknoloji her geçen gün bir önceki gün üretilen bilgiyi eskiten nitelikte veriler ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türk milletinin kaybedecek bir saniyesi dahi yoktur. Yapılması gereken geçmişten ders alıp geleceğe yürümektir. Yani Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadesiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ilelebet payidar kalmasını sağlamaktır. Bunun tek yolu da geçmişi şan ve şerefle dolu olan Türk tarihini okumak ve öğrenmekten geçmektedir.

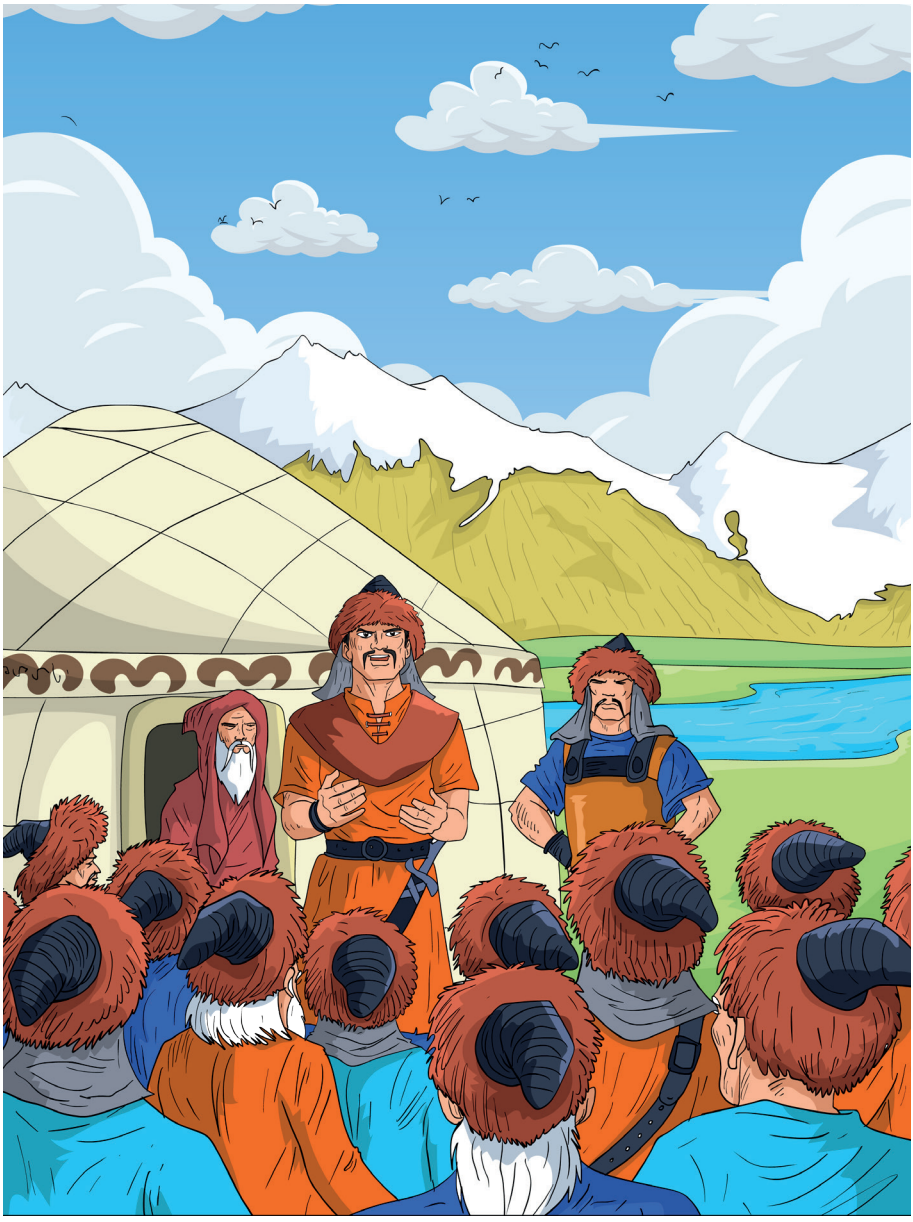
Yazıtlarda anlatılan mücadeleler basit bir tarihi hadise olarak anlaşılmamalıdır. Türk milletinin gerek Çin, gerek diğer milletler gerekse de kendi boyları arasında gerçekleşen ve savaş çıkmasına sebep olan olayların geri planı akılla yorumlanmalıdır. Türk devletlerinin akıllı bilge kişileri dinlememesi, tarihten ders çıkarmaması bu savaşların ana kaynağı olarak görülebilir. Bunun yanında liyakatli ve nitelikli kişileri devlet yönetimlerinden uzaklaştırarak milli birliklerini hiçe sayacak kadar küçük hesapların peşine düşmeleri diğer bir neden olarak öne çıkmaktadır. Günümüzden binlerce yıl önceden bizlere verilen mesaj, devlet ve millet meselelerinde adalet, liyakat ve doğruluktan ayrıldığımız gün Türk milletinin başının belaya girmesi olarak görülmelidir. Bu metinleri böyle okursak basit mücadele tarihi gibi yorumlamanın ötesinde bizden önce yaşayan Türk milletinin fertlerine ve bize verilmek istenen mesajı doğru anlayabiliriz.

Tonyukuk Yazıtı'nın dikilişinin 1300. yılı münasebetiyle hazırlanmış olan bu eserde uzun yıllar öncesinden bizlere seslenen atalarımızın kendilerine güvenen gür seslerini duyacağınızı umuyor, keyifli okumalar diliyoruz…

KÖL TİGİN

Kutluk Kağan ile İlbilge Hatunun oğlu ve Bilge Kağan'ın küçük kardeşi olan Köl Tigin 685 yılında doğmuştur. Henüz 7 yaşındayken babasını kaybetmiş ve ömrü hep mücadelelerle geçmiştir genç yaşından itibaren zaferle neticelenen birçok sefere katılmıştır. Ağabeyi Bilge Kağan'ın en büyük destekçisi olan Köl Tigin 47 yaşındayken 27 Şubat 731 tarihinde ölmüştür. Onun için 1 Kasım 731 tarihinde büyük bir cenaze töreni yapılmıştır. Onun ölümü ağabeyi Bilge Kağan'ı derinden etkilemiştir.

KÖL TİGİN BENGÜTAŞI

Ben Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiş olan Türk Bilge Kağan'ım. Yeryüzünün hükümdarıyım. Kardeşlerim, çocuklarım, beylerim, komutanlarım ve yönetimim altındaki bütün halkım; sözlerimi sonuna kadar dinleyin! Güneydeki şadlar (sancak bey-

leri) apa (büyük) beyler, kuzeyde duran tarkanlar (generaller) ve yönetici beyler ile Otuz Tatarlar, Dokuz Oğuz Beyleri ve onların halkı benim söyleyeceklerimi iyice işitin, dikkatlice dinleyin, bunlar sizin yararınızadır. Doğuda güneşin doğduğu yerden güneyde gün ortasına kadar, batıda güneşin battığı yerden kuzeyde gece ortasına kadar dört bir yandaki milletlerin tamamı benim yönetimim altındadır. Bu milletlerin tamamını bir araya getirdim ve teşkilatlandırdım, onun için aralarında hiçbir sıkıntı olmadan huzur içinde yaşamaktadırlar.

Türk Kağanı, Ötüken Dağları'nda yaşadığı müddetçe ülkede huzursuzluk olmaz. Doğuda Şantung Ovası'na kadar ordumu gönderdim, okyanusa da ulaştım. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordumu gönderdim, birçok defa Tibet'e de ulaştım. Batıda Seyhun (Sırderya) Irmağı'nı geçtim ve Demirkapı'ya kadar ordu gönderdim. Kuzeyde Yir Bayırku topraklarına kadar ordumu gönderdim. Tüm bu yerlere kadar ordumu gönderdim ve bu yerlerin hepsini gördüm, fakat Ötüken'den daha iyi bir yer görmedim. Ötüken, devletin yönetileceği en güzel yermiş.

Ötüken'de oturup Çin ile anlaştım, onlar hiçbir sorun çıkarmadan altını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşları bana gönderiyorlar. Çinlilerin sözleri tatlı ve ipekli kumaşları yumuşaktır. Çinliler tatlı söz ve ipekli kumaşlarla kendilerine düşman gördükleri milletleri kendilerine yaklaştırır, sonra da onlar arasında fitne ve fesat çıkarırlarmış. Bilge kişilerin ve yiğit insanların daima önünü keserlermiş. Hata yapan bir kişi olursa onun ailesini ve halkını hiçbir sınır tanımadan ortadan kaldırırlarmış. Ey Türk milleti! Çin'in tatlı sözleri ve yumuşak ipeklerine kanarak birçok defa aldandın ve öldün. Çinlilere inandığın müddetçe de ölmeye devam edeceksin.

Türk milleti! Güneyde Çogay Dağları ve Tögültün Ovası'na yerleşirsen orada fesat kişiler çoktur, yok olursun! Onlar uzakta

olanlara kötü, yakında olanlara değerli mallar veriyorlar diye sizleri kandırırlar. Cahil kişiler de bu sözlere inanarak onların yakınına gittikleri için birçoğu öldü. Türk milleti! Oralara giderseniz ölmeye devam edeceksiniz. Ötüken'de yaşayıp kervanlarını buradan Çin'e gönderirsen bir sıkıntın olmaz. Ötüken'de yaşarsan devletin ilelebet yaşamaya devam eder. Türk milleti, sen gözü toksun. Açlık-tokluk nedir diye düşünmezsin; doyduğunda tekrar acıkacağını düşünmezsin! Bu huyun yüzünden seni yöneten kağanının sözlerini dinlemeyerek her yere gittin. Gittiğin yerlerde kiminiz perişan kiminiz de yok oldunuz. Geriye kalanlarınızsa bitkin bir durumda ve perişan olarak sağa sola dağıldınız.

Tanrı buyurduğu ve talihim olduğu için ben sizin kağanınız oldum. Kağan olduktan sonra yoksul ve perişan olan halkı derleyip topladım. Yoksul olan halkımı zenginleştirdim ve böylece halkımın az olan nüfusu arttı.

Bu söylediklerimde yalan var mı? Türk milleti, beylerim, bunları dinleyin! Türk milletinin bir araya gelerek nasıl devlet olacağını ve yanılıp nasıl öleceğini de bu kitabeye yazdım. Söyleyecek ne kadar sözüm varsa hepsini bu Bengü Taşa yazdım. Bu taştan okuyarak hepsini öğrenin. Ey sadık Türk milleti ve beyleri, bu Bengü Taşları görüp okursanız yanılmayacaksınız. Ben Bengü Taş diktim ve Çin ülkesinden süsleme ustası getirerek bu taşı süslettim. Benim sözümü kırmayarak Çin hükümdarı kendi süsleme ustasını gönderdi. Köl Tigin için özel bir türbe yaptırarak içine ve dışına güzel resim ve heykeller yaptırdım, Bengü taş diktirdim, gönlümden geçen sözleri oraya yazdırdım. On Ok oğulları ve yabancılar dahi bunları görüp öğrensinler diye Bengü Taş yazdırdım. Onu ulaşılabilir ve herkesin kolaylıkla okuyabileceği bir yere diktirdim. Ona bakın ve öğrenin diye bu taşı yazdırdım. Bu yazıyı yazan ise Köl Tigin'in yeğeni Yollug Tigin'dir.

Üstte mavi gök, altta da yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin ve İstemi Kağanlar hükümdar olmuş. Hükümdar olduktan sonra Türk devletini kurmuş ve devletin yasalarını düzenlemişler. Türk milletinin her tarafı düşmanlarla sarılıymış. Sefere çıkıp dört

yanlarındaki düşmanlarının hepsini yenmiş ve onları kendilerine bağlamışlar. Başlıya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüşler. Böylece isyan edenlerin isyanını bastırıp kendilerine itaat ettirmişler. Doğuda Kadırgan Dağları'ndan batıda Demirkapı'ya kadar olan yerlerin arasına kendi halkını yerleştirmişler. Buralarda daha önce dağınık ve düzensiz bir şekilde yaşayan Gök Türkleri düzene sokup yaşamaya devam etmişler. Onlar bilge ve yiğit kağanlarmış. Onların beyleri de halkı da hem bilge hem yiğit hem de adilmiş. Bu şekilde devleti yönetmiş ve yasaları düzenlemişler. Bir zaman sonra hayata gözlerini yummuşlar. O kadar ünlü kağanlarmış ki cenaze törenlerine yas tutup ağıt yakmak için doğuda güneşin doğduğu yerden itibaren Orman ülkesi(Kore), Çöl ülkesi, Çin, Tibet, Avar, Bizans (Büyük Roma), Kırgız, Üç Kurıkan, Kıtay, Tatabı ve Otuz Tatarlardan temsilciler gelmiş.

Daha sonra kardeşleri ve oğulları kağan olmuş. Erkek kardeşleri ağabeyleri gibi ve çocukları da babaları gibi yaratılmamış olduklarından bilgisiz ve kötü hakanlar tahta oturmuş. Şüphesiz onların kumandanları da kendileri gibi bilgisiz ve yeteneksizmiş. Beyleri ile halkı dürüst ve adil kimseler olmadıklarından, Çinliler de sahtekâr ve düzenbaz olduklarından kardeşlerle ağabeyleri birbirlerine düşürmüşler. Beylerle halkı karşılıklı olarak birbirlerine kışkırttıkları için Türk milletinin kurduğu devleti elinden gitmiş ve tahtta oturan hakanını kaybetmiş. Bundan dolayı bey olmaya layık oğulları Çinlilere kul, hanım olmaya layık kızları da Çinlilere hizmetçi olmuş. Türk beyleri Türk unvanlarını bırakmış. Çin hâkimiyetinde olanlar Çin unvanları alarak onların hükümdarına tabi olmuşlar ve elli yıl onlara hizmet etmişler.

Doğuda güneşin doğduğu yerde olan Orman ülkesine (Kore); batıda Demirkapı'ya kadar sefer yaparak Çin hükümdarı için ülkeler almışlar. Türk halkı: "Devleti olan bir millettim, şimdi dev-

letim nerede, kim için ülkeler fethediyorum?" demeye başlamış. "Hakanı olan bir millettim, şimdi hakanım nerede, ben artık hangi hakana hizmet ediyorum?" diyerek Çin hükümdarına düşman olmuş fakat iyi bir şekilde teşkilatlanamadıkları için yine Çin'e tabi olmuşlar. Çin, Türk milletinin faydalarını düşünmeden onları öldüreyim, kökünü kurutayım diye düşünüyormuş.

Çin'in yaptığı ayak oyunları neticesinde Türk milleti yok olmanın eşiğine gelmiş. Gökyüzünde bulunan Türk Tanrısı, Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye Türk'ün kutsal yerini ve suyunu güçlendirmek için babam İlteriş Kağan ve annem İlbilge Hatun'u başlarından tutup yukarıya kendi yanına almış ve onlara kut vermiş. Babam on yedi yiğidiyle beraber Çin'e karşı başkaldırmış. Babamın Çin'e başkaldırdığı diğer Türkler tarafından işitilince şehirlerde yaşayanlar dağlara çıkmış, dağdakiler aşağıya inmiş. Hepsi bir araya gelerek yetmiş yiğit olmuşlar. Tanrı onlara güç verdiği için kağan babamın askerleri kurt gibi olmuş. Tanrı'nın sayesinde düşman da koyun gibiymiş. Babam doğuya-batıya ordu gönderip Türkleri toplayıp bir araya getirmiş. Hepsi yedi yüz yiğit olmuş. Bu yedi yüz yiğit bir araya gelince devletsiz ve kağansız kalan Türk milletini egemenliğini kaybetmekten kurtarmış.

Onları tekrar Türk yasalarını kabul etmeye ve atalarının yolundan gitmeye yönlendirmiş, eğitmiş. Tölis, Tarduş topluluklarını bu dönemde bir araya getirmiş, yabguları ve şadları (sancak beyleri) o zaman tayin etmiş. Güneyde Çinliler kuvvetli bir düşman olarak dururken kuzeyde Baz Kağan ve Dokuz Oğuz boyu da düşman olmuş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hepsi bize başkaldırmış. Kağan babam bütün Türk milletini bir araya getirmek için kırk sekiz kez sefere çıkmış, bu seferlerin yirmisinde savaşmış. Tanrı'nın desteği sayesinde devleti ve ülkesi olanların

ülkelerini fethedip devletlerini yıkmış, kağanlarını kendine bağlamış. Dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan bunca ülkeyi fethedip devletleri kendine bağladıktan sonra vefat edip Tanrı katına çıkmış. Babamın vefatından sonra Baz Kağan

onun için balbal diktirmiş, yasalara göre babamın yerine amcam Türk kağanı olmuş. Amcam kağan olduktan sonra Türk milletini tekrar bir araya getirmiş. İhtiyaç sahiplerine yardım etmiş, yoksulları zenginleştirmiş, milletin nüfusunu artırmış. Amcam kağan olduğu zaman ben Tarduş halkı üzerinde Şad (sancak beyi) idim. Amcam kağanla birlikte doğuda Sarı Irmak'a ve Şantung Ovası'na kadar sefere çıktık. Batıda Demirkapı'ya kadar Kögmen (Tannuola) Dağları'nı aşarak Kırgız topraklarına kadar yirmi beş kez sefer yaptık,bu seferlerin on üçünde onlarla savaştık. Ülkeleri fethettik, kağanları tahtlarından indirdik, bize karşı diz çöküp baş eğmelerini sağlayarak egemenlik altına adık.

Türgiş Kağanlığı Türk milletinden idi. Fakat bizim Türk ve dolayısıyla kendileriyle aynı soydan olduğumuzu bilmedikleri için yanıldılar. Bunun neticesinde kağanları, yöneticileri ve beyleri öldüler. On Ok topluluğu çok sıkıntı çekti. Onların sayıları az idi, atalarımızın toprakları sahipsiz kalmasın diye onlara sahip çıkarak onların hepsini bir araya getirdik. Onların beyleri bars idi, ona kağan unvanını biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi, onunla evlendirdik. Ama o yanıldı, kağanlığını kaybetti, halkı perişan oldu.

Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırgız topluluklarını bir araya getirip ülkelerini onlara geri verdik. Doğuda Kadırkan (Kingan) Dağları'nı aşarak milletleri aynı şekilde bir araya getirdik ve yerleştirdik. Batıda Kengü Tarman'a kadar Türk milletini bir araya getirdik ve yerleştirdik. O dönemde köleler köle sahibi, cariyeler cariye sahibi olmuştu. Küçük kardeşlerin ağabeylerine, oğulların babalarına ihtiyaç duymadığı kadar zengin ve huzurlu bir ülkemiz ve güçlü bir devletimiz vardı.

Türk ve Oğuz Beyleri, milletim, beni iyi dinleyin. Üstte gök yıkılmadıkça, altta yer delinmedikçe Türk milletini, devletini, ülkesini ve yasalarını hiç kimse bozamaz. Çünkü Tanrı bizim yanı-

mızdadır. Türk milleti kendine gel ve yanlışlarından ötürü pişman ol! Seni beslemiş olan bilge kağanına isyan ettiğin için zengin ve huzurlu ülkende yanlış yaptın ve milletine kötülük getirdin. Silahlıların nasıl gelip sizi dağıtarak ülkenizden uzaklaştırdıklarını, mızraklıların nereden gelip sizi başka yerlere sürdüklerini düşün! Kutsal Ötüken toprağının halkı doğuya ve batıya dağılıp gittiniz.

Bu toprakları bırakıp gittiğiniz yerde ne kazandınız? Ben söyleyeyim, oralarda kaybettiniz. Kanınız su gibi aktı, cesetleriniz dağ gibi yığıldı. Bey olmaya layık evlatlarınız kul, hanımlığa layık evlatlarınız hizmetçi oldu. Bu gerçekleri bilmediğiniz için yanlış yaptınız ve amcam kağan vefat etti. Kırgız kağanından başlayarak ölen her Türk kağanı ve beyi için mezar taşları diktim. Tanrı, Türk milletinin adı-sanı yok olmasın diye babam kağan ve annem hatuna kut verdi. Bizlere devlet ve ülke bağışladı. Türk milletinin adını yaşatayım diye Tanrı beni kağan olarak tayin etti.

Ben hükümdar olduğumda Türk milleti zengin değildi; karınları aç, sırtları çıplak perme perişandı. Kardeşim Köl Tigin'le anlaştık. Babamızın ve amcamızın mücadele ederek kazandığı Türk milletinin namı yok olmasın diye gece uyumadım, gündüz oturmadım, çalıştım. Kardeşim Köl Tigin ve iki şad (sancak beyi) ile gücümün son haddine kadar çalıştım ve kazandım. Öyle büyük başarılar kazandım ki birlik olmuş milleti birbiriyle çarpıştırmadım. Ben kağan olduğum zaman sağa sola dağılmış Türk milleti perişan biçimde dönüp geldi. Türk milletini besleyeyim diye kuzeyde Oğuz halkına, doğuda Kıtay'a ve Tatabı halklarına doğru büyük seferler düzenledim.

Güneyde Çin'e doğru on iki kez büyük bir orduyla sefer yaptım, savaşlar kazandım. Tanrı beni korusun ve yardımcım olsun! Talihim ve kısmetim olduğu için Tanrı'nın desteğiyle yok olmak üzere olan milleti yeniden bir araya getirdim, çıplak milleti giydir-

dim, fakir milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım. Türk milletini devleti ve kağanı olan itibarlı milletlerden daha da üstün hâle getirdim. Türk milletinin dört bir yanındaki milletlerin tamamını Türk milletine bağladım ve Türk milletini düşmansız hâle getirdim. Diğer milletlerin tamamı bana tabi oldu. Bunca devletleri kendime bağladıktan sonra kardeşim Köl Tigin vefat etti.

Kağan babam Tanrı katına vardığında kardeşim Köl Tigin yedi yaşındaydı. Umay'a benzeyen annemin talihi sayesinde kardeşim yiğitlik göstererek Köl Tigin adını aldı. On altı yaşındayken amcamın ülkelerini ve devletlerini seferler düzenleyerek fethetti. Altı Çub Soğdak'a sefer yaparak onları bozguna uğrattık. Çinli Askerî Vali Ong, beş tümen (elli bin) askerle bizim karşımıza geldi. Iduk Baş'ta onlarla savaştık. Köl Tigin kızgın bir boğa gibi yaya hâlde onlara saldırdı. AskerîValiOng'un kayınbiraderini silahlı olmasına rağmen çıplak eliyle yakaladı. Silahlarıyla birlikte kağanın huzuruna getirdi. Elli bin kişilik o koca orduyu yok ettik.

Köl Tigin yirmi yaşına geldiğinde General Çaça'ya karşı savaştık, Tadık Çor'un boz atına bindirip saldırmasından sonra biz harekete geçtik, o at öldü. Ardından Işbara Yamtar'ın boz atına binerek tekrar saldırdı, o at da orada öldü. Üçüncü olarak Yigen Silig Bey'in zırhlı doru atına binip saldırdı, o at da öldü. Köl Tigin'i zırhından ve kaftanından yüzden fazla okla vurdular fakat Tanrı'nın sayesinde yüzüne ve başına bir tane bile ok isabet etmedi. Köl Tigin'in nasıl saldırdığını Türk beyleri hepiniz yakından bilirsiniz. O orduyu orada yok ettik. Ondan sonra Yir Bayırku'nun büyük yöneticisi bize düşman oldu. Onları dağıtıp Türgi Yargun Gölü'nde bozguna uğrattık. Büyük yönetici azıcık askeriyle birlikte kaçıp gitti.

Köl Tigin yirmi altı yaşındayken Kırgız ülkesine doğru sefere çıktık. Mızrak boyu kadar karları yararak Kögmen Dağları'nı aş-

tık. Bir gece vakti Kırgız halkına baskın yaptık,kağanları ile Songa Dağı'nda savaştık. Köl Tigin, Bayırku'nun kır atına binerek boğa gibi saldırdı. Bir askeri okla vurdu, iki askeri takip ederek mızrakla vurdu. O düşmana saldırdığı zaman Bayırku'nun kır atını uyluğundan vurarak bacağını kırdılar. Kırgız kağanını ortadan kaldırıp ülkesini fethettik. O yıl Türgişlere doğru Altay Dağları'nı aşarak İrtiş Irmağı'nı geçtik. Türgiş halkına da bir gece vakti baskın verdik. Türgiş kağanının ordusu Bulçu'da ateş gibi, fırtına gibi üzerimize geldi. Onlarla büyük bir savaş yaptık. Köl Tigin alnı beyaz boz atına binip üzerlerine saldırdı. Türgiş kağanının yöneticisi, Az valisini, eliyle yakaladı. Kağanını ortadan kaldırdık, ülkelerini fethettik.

Kara Türgiş halkı hep beraber bize tabi oldu. Soğdak halkını bir araya getirmek için Seyhun Irmağı'nı geçerek Demirkapı'ya kadar sefer yaptık. Daha sonra Kara Türgiş halkı tekrar bize düşman oldu, Kengeres'e doğru kaçıp gittiler. Bizim askerlerimizin atları zayıf ve yanlarında yiyecekleri çok azdı. Kötü niyetli ve kuvvetli askerler bize saldırmıştı. Buna rağmen böyle bir zamanda hazırlıksız yakalandığımıza üzülerek Köl Tigin'i az sayıda asker ile onların üzerine gönderdik. Büyük bir savaş oldu. Alp Şalçı'nın kır atına binip saldıran Köl Tigin, Kara Türgiş halkını orada ortadan kaldırıp yurdunu tekrar fethetti.

Ardından yürüyüp Askerî Vali Koşu ile savaştı. Onun da askerlerinin tamamını ortadan kaldırdı. Evini ve mallarını eksiksiz teslim aldı. Köl Tigin yirmi yedi yaşına geldiğinde Karluk halkı zenginlik ve huzur içinde yaşamasına rağmen bize düşman oldu. Tamag Iduk Baş'ta onlarla savaştık. Köl Tigin bu savaşta otuz yaşına gelmişti. Alp Şalçı'nın kır atına binerek düşmanın üzerine bir boğa gibi saldırdı. Aynı anda iki askeri mızrakladı. Karlukları ortadan kaldırdık, ülkelerini fethettik. Az halkı da bu arada bize düşman oldu. Köl Tigin otuz bir yaşındayken onlarla da Kara Göl'de sa-

vaştık. Köl Tigin, Alp Şalçı'nın kır atına binip üzerlerine bir boğa gibi saldırdı. Az halkının İlteber'ini yakaladı. Az halkının hükümdarı yakalanınca Azlar bağımsızlıklarını kaybettiler.

Amcam kağanın ülkesinde kargaşa çıkıp millet ile hükümdar arasına nifak girdiğinde İzgil halkı ile bize düşman oldu. Onlarla savaştık. Köl Tigin, Alp Şalçı'nın kır atına binip bir boğa gibi düşmanın üzerine saldırdı. İzgil halkı o savaşta ortadan kaldırıldı. Dokuz Oğuz halkı benim kendi milletim olmasına rağmen gök ile yer birbirine karıştığı için bana düşman oldular. Bir yılda onlarla beş kez savaştık. İlk önce Doğu Balık'ta bir savaş yaptık. Köl Tigin, kır atına binip düşmanın üzerine bir boğa gibi hücum etti. Orada pek çok eri kılıçladı, onlarla göğüs göğse çarpıştı. İkinci savaşımızda Koşulgak'ta Edizlerle savaştık.

Köl Tigin, Azların yağız atına binip boğa gibi saldırarak bir askeri mızrakladı, dokuz askeri gürzle vurdu. Ediz halkı orada yok edildi. Üçüncü kez Bulçu'da Oğuzlarla savaştık. KölTigin kır ata binip düşmanın üzerine saldırdı ve onları ortadan kaldırıp ülkelerini fethettik. Dördüncü kez Çuş Başı'nda savaştık, Türk milleti sendeledi, neredeyse tekrar perişan olacaktı. Savaştan kurtulup gelen Türk askerlerini Köl Tigin tekrar toparlayarak Türk milletini ayağa kaldırdı. O sırada biz Tonga Tigin'in cenaze töreninde karşılaştığımız Tongaların soyundan gelen on yiğit askeri kuşatıp ortadan kaldırdık. Beşinci olarak Ezgenti Kadaz'da Oğuzlarla savaştık. Köl Tigin Azların yağız atına binip üzerlerine yürüdü. İki askeri mızrakladı, çamura yatırdı. O orduyu orada ortadan kaldırdı.

Kıtlık zamanı Amga Kalesi'nde kışlayıp bahar gelince Oğuzların üzerine sefere çıktım. Karargâhın komutasını Köl Tigin'e bırakıp ordunun başında sefere çıktık. Oğuzlar karargâhı bastı. Köl Tigin, Ögsüz'ün kır atına binip dokuz eri mızrakladı, karargâhı

vermedi. Annem Hatun ve ailemizin diğer fertleri, ablalarım, gelinlerimiz, prenseslerim ve diğer sağ kalanlar neredeyse hizmetçi olacaktı. Ölmüş olanlarımız ise harabe olmuş karargâhın ve evlerin arasında yollarda öylece kalacaktı. Köl Tigin olmasaydı hepimiz yok olacaktık. Kardeşim Köl Tigin'in vefatının ardından ben çok üzüldüm. Gözüm görmez, aklım düşünmez oldu. Ve sonuçta şunu anladım: "Zamanı, ezeli ve ebedî olan Tanrı tayin eder, insanoğlu ölümlüdür."

Ardından gözümden akan yaşları ve gönlümden gelen feryatları durdurarak iyice düşündüm. İki şad (sancak beyi) ile küçük kardeşlerim, oğullarım, beylerim ve milletimin yüzü-gözü yaş olacak, çok üzülecekler diye düşündüm. Onun için bu durumu soğukkanlılıkla karşıladım. Yasçı ve ağıtçı olarak Kıtay ve Tatabı halklarının temsilcilerinin başında General Udar geldi. Çin Kağanlığı'ndan İşiyi Likeng on binlerce ipekli kumaş, altın ve gümüşle birlikte geldi. Tibet hakanının temsilcisi olarak veziri geldi.

Batıda günbatısındaki Soğdlar, İranlılar ve Buhara şehri halkından Genaral Neng ve Oğul Tarkan hem başsağlığı hem de yas için bizim yanımıza geldi. On Ok oğlum, Türgiş Hakanlığı'ndan mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi. Kırgız KağanlığındanTarduş Inançı Çor geldi. Bark (türbe) yapıcı, süsleme sanatçısı, yazılı taş ve mezar ustası olarak Çin kağanının kuzeni General Çang geldi. Köl Tigin koyun yılının on yedinci gününde (27 Şubat 731) vefat etti. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde (1 Kasım 731) yas törenini bitirdik. Barkını (türbe), bezemelerini, yazılı taşını, maymun yılının yedinci ayının yirmi yedisinde (21 Ağustos 732) tamamladık. Köl Tigin kırk yedi yaşında vefat etti. Taşını diken, barkını (türbe) ve heykelini inşa eden bütün süslemeleri yapan ustaları Tuygun İlteber getirmiştir.

Bütün bu yazıları yazan Köl Tigin'in yeğeni ben Yolluğ Tigin'im. Yirmi gün oturarak bu taşa ve bu duvarlara yazıları ben yazdım. Halkınıza, değerli evlatlarınızdan, tay gibi güzel çocuklarınızdan daha iyi baktınız. Uçup Tanrı katına göç ettiniz. Gökteki cennette güzel bir hayat sizin olsun. Köl Tigin'in altınlarını, gümüşlerini, ipeklilerini, servetini dört bin attan oluşan sürülerini koruyan prens Tuygut Bey'dir. Vefat edip Tanrı katına çıkan ne kadar bey ve tigin varsa hepsine Yolluğ Tigin ile birlikte biz mezar taşı yazdık. Batıda Soğdlar başkaldırdı. Kardeşim Köl Tigin ölene kadar Türk milletine hizmet etti. Türk Bilge Kağan'ın mülküne Köl Tigin'i hükümdar olarak oturttum. Ona Inançu Apa Yargan Tarkan unvanını verdim. Yanına bir görevli tahsis ederek onun iyi özelliklerini herkese anlattırdım.

BİLGE KAĞAN

Kutluk Kağan ile İlbilge Hatunun oğlu olarak 684 yılında doğmuş olan Bilge Kağan henüz 8 yaşındayken babasını kaybetmiştir. 700 yılında henüz 14 yaşındayken Batı bölgesinin "şad"ı yani sancak beyi olarak atanmış olan Bilge Kağan 716 yılında da kağan olmuştur. Bilge Kağan çok sayıda seferlere katılmış, ülkeler fethetmiş ve nihayet 25 Kasım 734 tarihinde vefat etmiştir. Kendisi için 22 Haziran 735 tarihinde birçok hükümdar ve yöneticinin katılmış olduğu büyük bir yuğ yani yas töreni yapılmıştır.

BİLGE KAĞAN BENGÜTAŞI

Ben Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiş olan Türk Bilge Kağan'ım. Yeryüzünün hükümdarıyım. Özellikle kardeşlerim, çocuklarım, beylerim, komutanlarım ve yönetimim altındaki tüm halkım! Güneyde duran şadlar (sancak beyleri), apa (büyük) beyler; kuzeydeki tarkanlar (generaller), yöneticiler, Otuz Tatarlar, Dokuz Oğuz beyleri ve halkı bu sözlerimi dikkatlice dinleyin.

Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gün ortasına, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar yeryüzündeki bütün milletlerin hepsi bana bağlıdır. Bunca milleti teşkilatlandırdım bir araya getirdim. Şimdi bunların aralarında hiçbir düşmanlık bulunmamaktadır. Türk kağanı Ötüken Dağlarını devlet merkezi yapıp oradan ülkeyi yönetirse ülkesinde ve kendisine bağlı milletler arasında hiçbir sıkıntı çıkmaz.

Doğuda Şantung Ovası'na kadar sefer yaptım, defalarca okyanusa ulaştım. Güneyde Dokuz Ersin'e kadar sefer yaptım, Tibet'e kadar ulaştım. Batıda Seyhun (Sırderya) Irmağı'nı geçerek

Demirkapı'ya kadar asker gönderdim. Kuzeyde Yir Bayırku ülkesine kadar sefer yaptım. Bütün bu ülkelere ve yerlere ordu gönderdim. Ama şunu anladım ki Ötüken Dağları'ndan daha iyi bir yer yokmuş. Devleti yönetecek en uygun yer Ötüken'miş. Burada oturarak Çinlilerle anlaşma yapmaya karar verdim. Çinliler altını, gümüşü, ipekli kumaşları sorun çıkarmadan bize gönderiyorlar.

Çinlilerin sözleri tatlı ve ipekleri yumuşakmış. Tatlı söz ve yumuşak ipekleriyle insanları aldatıp uzaktaki toplulukları kendilerine yakınlaştırırlarmış. Bu toplulukları kendilerine yakınlaştırdıktan sonra onları fitne fesatla birbirlerine düşürürlermiş. Bilge kişilerin ve yiğit adamların devlette söz sahibi olmalarını engellerlermiş. Bir kişi hata yaptığında onun soyuna, milletine, evine ve eşiğine varana kadar sınır tanımadan kötülük yapar onları yok ederlermiş. Çinlilerin tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına Türk milletinden aldananlar oldu ve onların çoğu öldü. Çinlilerin bu ikiyüzlülüğüne kanarsan Türk milleti ölmeye devam edeceksin.

Güneyde Çogay Dağları'na ve Tögültün Ovası'na yerleşeyim dersen Türk milleti yok olmaya mahkûmsun. Orada Türk milletine karşı kötü niyet besleyen kişiler Türklere: "Uzakta oturanlara kötü mal veriyorlar, yakında olanlara iyi mal veriyorlar." diye söylerlermiş. Akılsız ve cahil kişiler bu sözleri duyup Çinlilere yakın yerlere gidip yerleşince bunların çoğu yok oldu. Türk milleti o yerlere gider o sözlere aldanırsan ölmeye mahkûmsun. Ötüken topraklarında yaşayıp kervanlarını oradan Çin'e göndermeye devam edersen hiçbir sıkıntı yaşamazsın. Ötüken Dağları'nda oturdukça devletin ilelebet yaşamaya devam eder. Türk milleti, sen tok gözlüsün ve acıktığında doyacağını düşünmezsin; doyduğunda da tekrar acıkacağını düşünmezsin. Böyle olduğun için seni rahat yaşatan kağanının sözünü dinlemeden her yere gittin. Oralarda kiminiz perme perişan kiminiz de yok oldu. Kalanlarınız ise bitkin

bir vaziyette yok olmak üzere dağınık bir şekildeydiniz. Tanrı'nın buyruğu ve benim de talihim olduğu için sizlerin kağan ben oldum. Tahta oturup yoksul milleti derleyip topladım; fakiri zenginleştirdim, az milletin sayısını artırdım. Ey Türk milleti sen şahitsin, bu söylediklerimde yalan var mı?

Türk beyleri ve milletim bunları iyi dinleyin. Türk milleti senin nasıl bir arada kalacağını yurduna ve devletine nasıl sahip çıkacağını bu taşlara yazdım. Yanıldığın zaman öleceğini de buraya yazıyorum. Nelere dikkat etmen gerektiğinin hepsini Bengü Taşa yazdım. Ona bakarak geçmişi ve geleceği bil! Ey sadık Türk milleti ve beyleri, bu devirde bana tabi olan beyler, sizler yanılmayacak, hata etmeyeceksiniz!

Babam ve amcam kağan olduklarında dört bir yandaki milletleri nasıl bir araya getirmişlerse Tanrı'nın buyruğuyla ben de hakan olduğumda dört bir yandaki Türk milletini derledim topladım, onlarla devlet kurdum.

Ben prenses olan kızımı Türgiş kağanına büyük bir törenle gelin verdim, evlendirdim. Türgiş kağanının kızını da büyük bir törenle oğluma gelin aldım. Çok büyük bir tören yaptım, dört bir yandaki milletleri kendime tabi kıldım. Başlıya baş eğdirip dizliye diz çöktürdüm.

Yukarıda gök, aşağıda yer bana yardım edip beni desteklediği için milletimi gözle görülmemiş, kulakla duyulmamış yerlere kadar ulaştırdım. Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde gün ortasına, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde gece ortasına kadar uzanan toprakların üzerine milletimi yerleştirdim. O ülkelerin sarı altınlarını, ak gümüşlerini, mis kokulu ipekli kumaşlarını, binek atlarını, aygırlarını, kara samurlarını, boz sincaplarını Türk milleti için kazandım ve bütün gelirleri milletime düzenli ve adaletli bir

şekilde dağıttım. Onların dertlerini ortadan kaldırıp huzurlu ve mutlu hâle getirdim. Gökyüzünün altında yaşayan nice halkları ve onların on binlerce evlatlarını besledim. Onlara hiçbir zaman sıkıntı çektirmedim.

Türk beyleri, siz de Türk milletinin ve yönettiğiniz halkların aynı şekilde ihtiyaçlarını giderin, onlara zahmet ve sıkıntı çektirmeyin. Türk soyunu birlik hâlinde tutun. Türk beyleri, Türk milletim size ad ve unvan verdim. Ben kazanmasaydım, başaramasaydım, yok olan milleti bir araya getirip devlet kuramasaydım Türk milleti de yok olacaktı. Ey Türk milleti, kağanından, devletinden ve beylerinden ayrılmazsan her zaman iyi olur, iyilik görürsün. Çadırına girersin, kaygısız ve dertsiz yaşarsın.

Çin halkından pek çok sanatçı getirdim. Çin hakanı benim sözümü kırmadı, kendi saray sanatkârlarını gönderdi. Babam için özel bir bark (türbe / anıt mezar) inşa ettim. İçine dışına özgün süslemeler, resimler ve heykeller yaptırdım. Bengü Taş diktirdim, üzerine Türk milletine söylemek istediğim gönlümden geçen sözleri yazdırdım.

On Ok oğullarından Tat'ına kadar bu taşlara bakarak öğrenin. Bengü Taşı Türk milletinden çok kişi okuyabilsin diye en uygun yere diktirdim. Buna bakarak bu taşların, anıt mezarın (bark) değerini bilin.

Ben, Tanrı tarafından yaratılmış ve tahta oturtulmuş Türk Bilge Kağan'ım. Size sözüm şudur: Babam Türk Bilge Kağan Altı Sir, Dokuz Oğuz, İki Ediz'in çadırlı beyleri, milleti, Türk Tanrısı'nın yardımı ve izniyle yeryüzünde hakan oldum. Ben kağan olduğum zaman öleceklerini düşünen Türk beyleri ve milleti sevinerek kararsız ve boş bakışlarla gözlerini sevinçle yukarıya kaldırdı. Bu devirde ben hakan olup bunca önemli yasaları dört bir yandaki halkım için yaptım ve yazdım.

Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan hükümdar olmuşlar.

Hükümdar olarak Türk milletinin devletini yasalarını düzenlemişler. Dört bir yanları hep düşman olduğu için düşmanların üzerine ordu yürütüp çevrelerindeki tüm halkları kendilerine bağlamışlar. Başkaldıranların başını eğmişler, diz çökmeyen ve saygısız davrananlara diz çöktürmüşler.

Doğuda Kadırkan (Kingan) Dağları'ndan batıda Demirkapı'ya kadar bütün halkları kendi yönettikleri topraklara yerleştirmişler. Bu sınır dâhilinde daha önce hiç teşkilatlanmamış Göktürkleri bir araya getirerek devletlerini devam ettirmişler. Bilge ve ileri görüşlü kağanlar olarak aynı zamanda alp yani kahraman kişilermiş.

Devleti yönetirken görevlendirdikleri yöneticilerin bilge, yiğit, dürüst, adil ve liyakatli kişiler olmalarına özen göstermişler. Bu kişilerle birlikte devleti kurup yasalarını hazırlayarakdüzenlemişler.

Bu şekilde devleti adil ve dürüst biçimde yönetirlerken vefat etmişler. Yasçı ve ağıtçı olarak doğudan Orman ülkesi (Kore), Çöl ülkesi, Çin, Tibet, Sasani, Büyük Roma, Kırgız, Üç Kurıkan, Kıtay, Tatabı, Otuz Tatarlardan temsilcileri gelmişler. Bunlar çok ünlü Türk kağanlarıymış. Daha sonra kardeşleri ve oğulları kağan olmuşlar. Erkek kardeşleri ağabeyleri gibi çocukları da babaları gibi yaratılmamış olduklarından bilgisiz ve kötü hakanlar tahta oturmuş.

Şüphesiz onların kumandanları ve yöneticileri de kendileri gibi bilgisiz ve yeteneksizlermiş. Beyleri ve halkı dürüst ve adil kimseler olmadıklarından, Çinliler de sahtekâr ve düzenbaz olduklarından kardeşlerle ağabeyleri kışkırtıp iftira atarak birbirlerine düşürmüşler. Beylerle halkı karşılıklı olarak birbirlerine kışkırttıkları için Türk milletinin kurduğu devleti elinden gitmiş ve tahtta oturan hakanını kaybetmiş. Bundan dolayı bey olmaya layık oğulları Çinlilere köle; hanım olmaya layık kızları da hizmetçi olmuş. Türk beyleri Türk unvanlarını bırakmış, Çin hâkimiyetinde olanlar Çin unvanları alarak onların hükümdarına tabi olmuşlar ve elli yıl onlara hizmet etmişler.

Doğuda güneşin doğduğu yerde olan Orman ülkesine (Kore); batıda Demirkapı'ya kadar sefer yaparak Çin hükümdarı için ülkeler almışlar. Türk halkı: "Devleti olan bir millettim, şimdi devletim nerede, kim için ülkeler fethediyorum?" demeye başlamış. "Hakanı olan bir millettim, şimdi hakanım nerede, ben artık hangi hakana hizmet ediyorum?" diyerek Çin hükümdarına düşman olmuş fakat iyi bir şekilde teşkilatlanamadıkları için yine Çin'e

tabi olmuşlar. Çin, Türk milletinin faydalarını düşünmeden onları öldüreyim, kökünü kurutayım diye düşünüyormuş.

Çin'in yaptığı ayak oyunları neticesinde Türk milleti yok olmanın eşiğine gelmiş. Gökyüzünde bulunan Tanrı, Türk milleti yok olmasın, millet olsun diye Türk'ün kutsal yerini ve suyunu güçlendirmek için babam İlteriş Kağan ve annem İlbilge Hatun'u başlarından tutup yukarıya, kendi yanına almış ve onlara kut vermiş. Babam on yedi yiğidiyle beraber Çin'e başkaldırmış. Babamın Çin'e başkaldırdığı diğer Türkler tarafından da işitilince şehirlerde ve dağlarda yaşayan Türklerden babama inanan, onunla birlikte bağımsızlık mücadelesine girişmek isteyenler bir araya gelip toplanmışlar.

Onların tamamı yetmiş yiğit olmuşlar. Tanrı, onlara güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi olmuş ve Tanrı'nın sayesinde düşman da koyun gibiymiş. Babam doğuya- batıya ordu gönderip Türkleri toplayıp bir araya getirmiş. Hepsi yedi yüz yiğit olmuşlar. Bu yedi yüz yiğit bir araya gelince devletsiz ve kağansız kalmış, hizmetçi ve köle olarak yaşam süren Türk milletini özgürlüğüne kavuşturmuş. Onları tekrar Türk yasalarını kabul etmeye ve atalarının yolundan gitmeye yönlendirmiş, yetiştirmiş. Tölis, Tarduş topluluklarını bu dönemde bir araya getirmiş, yabguları ve şadları (sancak beyleri) o zaman tayin etmiş. Güneyde Çinliler kuvvetli bir düşman olarak dururken kuzeyde Baz Kağan ve Dokuz Oğuz boyu da düşman olmuş. Kırgız, Kurıkan, Otuz Tatar, Kıtay, Tatabı hepsi bize başkaldırmış.

Babam kağan bütün Türk milletini bir araya getirmek için kırk yedi kez sefere çıkmış, bu seferlerin yirmisinde savaşmış. Tanrı'nın desteği sayesinde devleti ve ülkesi olanların ülkelerini fethedip devletlerini yıkmış, kağanlarını kendine bağlamış. Dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan bunca ülkeyi

fethedip devletleri kendine bağladıktan sonra vefat edip Tanrı katına çıkmış.

Babamın vefatından sonra ilk önce Baz Kağan, babam için balbal diktirmiş. Babam vefat ettiğinde ben sekiz yaşında olduğum için yasalara göre babamın yerine amcam Türk kağanı olmuş. Amcam kağan olduktan sonra Türk milletini tekrar bir araya getirmiş. İhtiyaç sahiplerine yardım etmiş, yoksulları zenginleştirmiş, milletin nüfusunu artırmış. Amcam kağan olduğu zaman ben Tarduş halkı üzerinde şad (sancak beyi) idim. Amcam kağanla birlikte doğuda Sarı Irmak'a ve Şantung Ovası'na kadar sefere çıktık.

Batıda Demirkapı'ya kadar Kögmen (Tannuola) Dağları'nı aşarak Kırgız topraklarına kadar yirmi beş kez sefer yaptık, bu seferlerin on üçünde onlarla savaştık. Ülkeleri fethettik, kağanları tahtlarından indirdik, bize karşı diz çöküp baş eğmelerini sağlayarak hâkimiyetimiz altına aldık. Türgiş Kağanlığı Türk milletinden idi ama bizim de Türk ve aynı soydan olduğumuzu bilmedikleri için bize karşı yanıldılar ve bunun neticesinde onların kağanları, yöneticileri ve beyleri hepsi öldüler. On Ok topluluğu çok sıkıntı çekti, onların az halklarını bir araya getirip atalarımızın tutmuş olduğu yerler sahipsiz kalmasın diye onlara sahip çıktık. Onların beyleri bars idi, ona kağan unvanını biz verdik. Küçük kız kardeşim prensesi onunla evlendirdik. Ama o yanıldı, kağanlığını kaybetti, halkı perişan oldu.

Kögmen yurdu sahipsiz kalmasın diye Az ve Kırgız topluluklarını bir araya getirip ülkelerini geri verdik. Doğuda Kadırkan (Kingan) Dağları'nı aşarak milletleri aynı şekilde bir araya getirdik ve yerleştirdik. Batıda Kengü Tarman'a kadar Türk milletini bir araya getirdik ve oralara yerleştirdik. O dönemde köleler köle sahibi, hizmetçiler hizmetçi sahibi olmuştu. Küçük kardeşler ağabeyle-

rine, oğullar babalarına ihtiyaç duymayacak şekilde zengin ve huzur içinde olan bir ülkemiz ve mükemmel bir devletimiz vardı.

Türk ve Oğuz Beyleri, milletim beni iyi dinleyin! Üstte gök yıkılmadıkça altta yer delinmedikçe Türk milletini, devletini, ülkesini ve yasalarını hiç kimse bozamaz. Türk milleti kendine gel ve yaptığın yanlışlardan pişman ol! Seni beslemiş olan bilge kağanına isyan ettiğin için zengin ve huzurlu ülkende yanlış yaptın ve milletine kötülük getirdin. Silahlıların nasıl gelip sizi dağıtarak ülkenizden uzaklaştırdıklarını, mızraklıların nereden gelip sizi başka yerlere sürdüklerini düşünün!

Kutsal Ötüken toprağında yaşayan Türk halkından doğuya ve batıya dağılıp gidenler oldu. Bu toprakları bırakıp gittiğiniz yerde ne kazandınız? Ben söyleyeyim, oralarda kaybettiniz. Kanınız su gibi aktı, cesetleriniz dağ gibi yığıldı. Bey olmaya layık evlatlarınız köle; hanım olmaya layık evlatlarınız hizmetçi oldu. Bu gerçekleri bilmediğiniz için kötülükte bulundunuz ve amcam kağan vefat etti. Kırgız kağanından başlayarak ölen her Türk kağanı ve beyi için mezar taşları diktim. Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağan ve annem hatuna kut verdi. Bizlere devlet ve ülke ihsan etti. Türk milletinin adı yeryüzünden silinmesin diye Tanrı beni kağan olarak tayin etti.

Ben hükümdar olduğumda Türk milleti asla varlıklı değildi, karınları aç, sırtları çıplak perme perişandı. Kardeşim Köl Tigin'le anlaştık. Babamızın ve amcamızın kazandığı zaferler unutulmasın, Türk milleti yok olmasın, Türk devleti unutulup gitmesin diye gece uyumadım gündüz oturmadım, çalıştım. Kardeşim Köl Tigin ve iki şad ile gücümün son haddine kadar çalıştım ve kazandım. Öyle büyük başarılar kazandım ki birlik olmuş milleti birbiriyle çarpıştırmadım.

Ben kağan olduğum zaman sağa sola dağılmış olan Türk milletinin fertleri yok olmanın eşiğinde yaya ve ihtiyaç sahibi olarak dönüp geldiler. Türk milletini doyurayım diye kuzeyde Oğuz, doğuda Kıtay ve Tatabı halklarına doğru büyük seferler düzenledim. Güneyde Çin'e doğru on iki kez büyük orduyla sefere çıktım, savaşlar kazandım. Tanrı beni korusun ve yardımcım olsun! Talihim ve kısmetim olduğu için Tanrı'nın desteğiyle yok olmak üzere olan milleti yeniden bir araya getirdim, çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım.

Türk milletini devleti ve kağanı olan itibarlı milletlerden daha üstün hâle getirdim. Türk milletinin dört bir yanındaki milletlerin tamamını Türk milletine bağladım ve Türk milletini düşmansız hâle getirdim. Diğer milletlerin tamamı bana tabi oldu. On yedi yaşımda Tangutların üzerine sefere çıktım. Tangut halkı bozguna uğradı. Çocuklarını eşlerini, at sürülerini ve diğer eşyalarını bırakmak zorunda kaldılar. Onları alıp kendi ülkeme getirdim. On sekiz yaşımda Altı Çub Soğdak'a sefer yaparak onları bozguna uğrattım.

Çinli Askerî Vali Ong, beş tümen (elli bin) askerle bizim karşımıza geldi. Iduk Baş'ta onlarla savaştım, onları orada yendim. Basmıl Iduk Kut halkı benimle aynı millettendi. Kervan göndermiyor diye yirmi yaşımdayken onların üzerine sefere çıktım. Onları yenip devletime tabi kıldım. Mallarını kendi ülkeme getirdim. Yirmi iki yaşımdayken Çin'e doğru sefere çıktım. General Çaça seksen bin askeriyle bize karşı geldi, onun o büyük ordusuyla savaştım. Askerlerini orada ortadan kaldırdım. Yirmi altı yaşımdayken Çik (Tıva) halkı Kırgızlarla anlaşarak bize düşman oldu. Kemi (Yenisey) Irmağı'nı geçerek Çiklere (Tıva) doğru asker gönderdim. Onlarla Örpen'de savaştım. Askerlerini mızrakladım, geri kalan halkın tamamını kendi devletime tabi kıldım.

Yirmi yedi yaşımdayken Kırgız ülkesine doğru sefere çıktım. Mızrak boyu kadar karları yararak Kögmen Dağları'nı aştık. Bir gece vakti Kırgız halkına baskın yaptık, kağanları ile Songa Dağı'nda savaştık. Kırgız kağanını ortadan kaldırıp ülkesini fethettik.

O yıl Türgişler'e doğru Altay Dağları'nı aşarak İrtiş Irmağı'nı geçtik. Türgiş halkına da bir gece vakti baskın verdik. Türgiş kağanının ordusu Bulçu'da ateş gibi, fırtına gibi üzerimize geldi. Onlarla büyük bir savaş yaptık. Türgiş kağanını, yabgusunu ve şadını (sancak beyi) orada ortadan kaldırdım. Ülkesini fethederek kendi devletime bağladım.

Otuz yaşımda Beş Balık şehrine doğru sefere çıktım ve orada altı kez savaşarak düşman askerlerinin tamamını ortadan kaldırdım. Beş Balık'ın sözü geçen büyükleri yok olmamak için kendi aralarında anlaşarak bizi şehre davet ettiler. Onlarla anlaştım böylece Beş Balık şehri yok olmaktan kurtuldu.

Otuz bir yaşımdayken Karluk halkı hiçbir sıkıntısı olmadığı ve zengin olduğu hâlde bize düşman oldu. Onlarla Tamag Iduk Baş'ta savaştık. Karluk halkının askerlerini yok ederek halkını kendime tabi kıldım. Karluk halkı toplanıp tekrar üzerimize geldi. Onları da yok ettim.

Dokuz Oğuz halkı benim kendi milletim olmasına rağmen araya kıskançlık girdiği için düşman oldular. Bir yıl da onlarla dört kez savaştık. İlk önce Doğu Balık'ta savaştık. Tola Irmağı'ndan askerlerimi yüzdürerek geçirdim, Antargu'da ikinci kez savaştık. Askerleri mızraklayarak ortadan kaldırdık, ülkelerini fethettik. Üçüncü olarak Çuş Başı'nda savaştık. Bu savaşta Türk halkı zorlandı, sendeledi neredeyse dağılıp yok olacaktı, kurtulup dağınık vaziyette gelen Türk askerlerini tekrar topladım, düzenledim. Ölenlerin pek çoğu sanki ordu kurulurken yeniden dirildi. Tongra yiğitleri olan bir soyu, Tonga Tigin'in cenazesinde kuşatarak ortadan kaldırdım. Dördüncü olarak Ezgenti Kadaz'da savaştım. Askerlerini mızraklayarak perişan ettim.

Kırk altı yaşımdayken Amgı Kalesi'nde kışladığımız sırada büyük bir kıtlık oldu. İlkbaharda Oğuzlara doğru sefere çıktım. İlk

ordum seferde, ikinci ordum karargâhtayken Oğuzların üç ordusu bize baskına geldi. Bizim yaya ve perişan olduğumuzu düşünerek bizi yenmeye geldiler. Ordunun yarısı evlerimizi barklarımızı, karargâhımızı yağmalamaya giderken diğer yarısı da bizimle savaşmaya geldi. Biz askerî olarak zayıf ve kötü durumdaydık. Lakin Tanrı bize güç verdiği için orada Oğuzları yenerek ordularını dağıttık. Bu ancak Tanrı'nın emriyle ve bize olan desteğiyle gerçekleşti. Türk milleti düşmanı perme perişan ederek kazandı. Ben kardeşimle birlikte anlaşıp devleti böyle adaletli yönetmeseydim, bu savaşı kazanamasaydım Türk milleti ölecekti, yok olacaktı. Türk milleti ve beyleri benim bu sözümü iyi dinleyin, buna göre adaletli davranın ve birbirinizle iyi anlaşın.

Oğuz halkı bana asi olup isyan ettiğinde onları kendi hâllerine bırakmayayım diye üzerlerine ordu yürüttüm, evini barkını bozguna uğrattım. Bunun üzerine Oğuz halkı dokuz Tatarlarla bir araya gelip üzerimize geldi. Agu'da iki büyük savaş gerçekleştirdik. Orada onların ordularını yendim ve ülkelerini fethettim. Tanrı'nın desteği ve buyruğuyla henüz otuz üç yaşındayken bu zaferleri kazandım.

Yaşlı ve güngörmüş insanlar, güçlü yiğitler kağanlarına karşı yanıldılar. Fakat onların bu yanılmalarına Tanrı ve kutsal yer ile amcam kağanın ruhu razı olmadı. Onlar gün görmediler. Dokuz Oğuz halkı ülkesini bırakıp Çin'e doğru gitti. Çin'den tekrar buraya geri döndüler. Hata yaptıklarını anlayıp af diledikleri için ihtiyaçlarını gidereyim, onlara sahip çıkayım diye düşündüm. Hatasını anlamayıp Çin'de kalmaya devam edenlerin adı sanı yok olurken burada kalıp bana tabi olanlar yaşamaya devam ettiler.

Ben kağan olduğum için Türk milletini yücelttim. Onun ülkelerini ve devletlerini arttırdım. Yeni yerler yeni zaferler kazandım. Türk milletiyle bir araya gelip düşmanlara karşı savaştım. Düş-

manların ve bana asi olanların askerlerini mızrakladım. Bana tabi olanlar millet oldu, tabi olmayanlar öldü yok oldu. Selenge'den aşağı yürüyüp Karagan Geçidi'nde düşmanların evini barkını orada yok ettim. Onların kalanları da dağlara kaçtılar. Uygur İlteberi yüz kadar askeriyle doğuya doğru kaçıp gitti.

Türk milleti yiyeceğe ihtiyaç duyuyordu. At sürülerini alıp besledim. Otuz dört yaşımdayken Oğuzlar kaçıp Çin'e gittiler. Arkalarından lanet edip üzerlerine ordu yürüttüm. Çocuklarını, kadınlarını oradan kendi ülkeme getirdim. İki İlteberli Tatabı halkı Çin kağanına tabi oldu. Bunun üzerine elçi göndermedi, iyi niyet göstermedi ve sözünü de tutmadı diye yaz mevsiminde üzerlerine sefere çıktım, onları orada bozguna uğrattım. At sürülerini, hayvanlarını ve mallarını ellerinden aldım. Bunun üzerine askerleri tekrar toplanıp geldi, Kadırkan Dağları'na doğru yerleşti.

Tudun Yamtarı güneydeki Karluk halkına sefere gönderdim. Sefere gitti, Kutluk İlteber'i ve kardeşi kaçmış bir kaleye sığınmış diye haber geldi. Onları korkutayım diye üzerlerine ordu gönderdim. Muhafızların iki üçü birlikte kaçıp gittiler. Halk kağanım geldi diye sevindi. Sevinenlere unvan verdim.

Kök Ön'ü geçerek nehir yatağından ordu gönderdim. Gece gündüz yedi günde susuz nehri geçtim. Çöle ulaşınca üzerlerine baskın verecek erleri gönderdim. Biş Keçen'e kadar bu orduyu ulaştırdım.

Çin'in atlı birliklerini ve on yedi bin askerini savaşın ilk günü ortadan kaldırdım. Yaya kalan ordusunu ikinci gün tamamen yok ettim. Kaçtılar, onların üzerine tekrar ordu gönderdim. Otuz sekiz yaşımdayken kışın Kıtay halkının üzerine sefere çıktım. Yine aynı yıl baharda Tatabılarla mücadele ettim, onları yok ettim; halkını, at sürülerini ve mallarını ülkeme getirdim. Yiğit erlerini ortadan kaldırıp onlara balbal diktim.

Elli yaşımdeyken Tatabılar Kıtaylar'dan ayrıldı. Tönker Dağı'na Genaral Ku komutasında kırk bin asker gönderdiler. Bu dağda onlara yetişip otuz bin askeri yok ettim. Bir tümen askeri ise sürdüm. Büyük oğlum hastalanıp vefat edince General Ku'yu öldürüp balbal diktim. Ben on dokuz yıl şadlık (sancak beyliği), on dokuz yıl Kağanlık yaptım. Ülkeyi ve devleti korudum. Otuz bir yaşında kağan olduktan sonra çalışarak Türk milleti için daha iyilerini yaptım. Benim bunları kazandığımı çok şükür babam da gördü. Babam kağan it yılının onuncu ayının yirmi altısında (25 Kasım 734) vefat edip Tanrı'nın yanına göç etti. Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde (22 Haziran 735) cenaze törenini sona erdirdim. ,

Buguk Tukuk'un babası büyük General Lisün'ün komuta ettiği beş yüz er babamın yas töreni için geldi. Tütsü yakmak için dal ve boynuz içi getirdiler. Bununla beraber altın ve gümüş de sundular. Yas töreni tütsülerini getirip diktiler. Tütsüler için sandal ağacını getirip kokuları burada hazırladılar. Halkımın çoğu saçlarını kesti. Yas törenine gelirken çok sayıda soylu binek atı, kara samuru ve boz sincap da getirdiler.

Ben, Tanrı'nın yarattığı Türk Bilge Kağan olarak şunları özellikle belirtmek istiyorum: Babam Türk Bilge Kağan tahta geçtiği zaman mevcut Türk beyleri, batıdaki Tarduş beyleri, başta Köl Çor ile diğer şad (sancak beyi) ve apa (büyük) beyler, doğudaki Tölis beyleri, bunların başında Apa Tarkan (başkomutan) ve diğer şadlar ile beyler, Ataman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve diğer yüksek memurlar, has görevliler bunların başında Sebig Köl İrkin başta olmak üzere bütün yüksek memurlar ve diğer onca bey babam kağana bağlılıklarını sundular.

Babam kağan da Türk beylerini ve halkını kuvvetli bir bağlılıkla bir araya getirip övgüye değer şekilde düzenledi. Bunu bilen bütün Türk milleti babam kağanın mezarı için ağır taşları ve kalın ağaçları toplayıp getirdiler. Bunu unutmadım.

Türk Bilge Kağan'ın Bengü Taşını ben yazdım. Bunca süslemeyi, heykelleri, sanat eserlerini Türk Bilge Kağan'ın yeğeni olarak ben bir ay dört gün boyunca yazdım, süsledim ve bu hâle getirdim. Bilge Kağan vefat etti, Tanrı'nın yanına göçtü. Bilge Kağan benim hiç aklımdan çıkmıyor, onu hiç unutamıyorum. Yaz olunca gök davulları, kösler nasıl gümbürdüyorsa üzüntüden öyle ağlıyorum. Dağlarda geyikler nasıl böğürüyorsa acıdan öyle feryat ediyordum. Babam kağanın barkını (anıt mezarını) ben kağan olduğum zaman yaptırıp buraya diktirdim.

BİLGE TONYUKUK

Vezir Tonyukuk Çin'de tahmini olarak 646 yılında dünyaya gelmiştir. Çin'de bir müddet bulunduktan sonra oradan ayrılarak Kutluk Kağan'ın yanına gitmiştir. Kutluk Kağan tarafından Apa Tarkan yani başkumandan olarak atanmış ve ordunun idaresi onun emrine verilmiştir. Kendi ifadesiyle "gece uyumadan gündüz oturmadan" mensubu bulunduğu Türk milletinin Çin'e karşı istiklal mücadelesinde Göktürk devletine hizmet etmiştir. İlteriş, Kapgan ve Bilge Kağan dönemlerinde vezirlik yapmış devlet için önemli görevlerde bulunmuştur. Adına dikilmiş olan yazıtda yaşlandığını ifade etmektedir ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

BİLGE TONYUKUK BENGÜ TAŞI

Ben Bilge Tonyukuk Çin ülkesinde doğdum. Benim doğduğum zaman Türk milleti Çin Devleti'ne tabiydi. Türk milleti kendisine han arayışına girdi, Çin'den ayrıldı, kendi hanını bularak han sahibi oldu. Hanına bağlılığını bırakınca tekrar hansız kalıp Çin egemenliğine girdi. Tanrı Türk milletine şöyle seslendi: Han ver-

dim, hanını bırakıp egemenliğini yitirdin. Egemenliğin gittiği için Tanrı seni yok etti. Türk milleti mahvoldu. Muzaffer Türk milletinin topraklarında hiçbir Türk boyu kalmadı.

Bunun üzerine ormanlarda ve diğer coğrafyalarda hayatta kalmış olan yedi yüz Türk bir araya geldi. Bunların ancak üçte ikisi atlı diğerleri yaya idi. Bu yedi yüz kişiyi yönetenlerin rütbe olarak en büyüğü şad (sancak beyi) idi. O, bana "Sözcüm ol." dedi, sözcüsü ben oldum. Bana sordu, "Bilge Tonyukuk, bunu kağan mı yapayım?". Düşündüm…"Zayıf boğa ile güçlü boğayı uzaktan anlamak çok zordur. Uzaktan bakanlar hangisinin zayıf hangisinin güçlü olduğunu anlayamazlar." dedim. Sonra Tanrı'nın bana yol gösterip akıl vermesiyle bizzat ben onu kağan yaptım.

Bilge Tonyukuk, Boyla Baga Tarkan sayesinde İlteriş Kağan güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde Oğuzların çoğunu ortadan kaldırdı. İlteriş Kağan'ın danışmanı ve kumandanı bendim. Çuğay Dağları'nın kuzeyinde Karakum'da yaşıyorduk. Yaban hayvanları avlayıp onlarla beslenerek hayatımızı devam ettiriyorduk. Halkımızın karnı tok idi. Düşmanlarımız etrafımızı bir ocak gibi sarmıştı. Biz ocağın ortasındaki yemek gibiydik. Böylece dururken Oğuzlardan birisi kaçarak bize geldi.

Kaçak şunu söyledi: Dokuz Oğuz halkının arasında bir kağan çıkmış, bu kağan Çin'e General Ku'yu göndermiş. Kıtaylara ise Tongra Eşim'i göndererek şöyle söylemiş: "Az olan Türk halkı gelişip güçleniyormuş. Onların cesur ve akıllı bir kağanları varmış. Sözcüleri ve danışmanı da akıllıymış. O ikisi yaşadıkça siz Çinlilere rahat vermeyeceklerdir. Onlar doğuda Kıtayları ve biz Oğuzları kesinlikle ortadan kaldıracaktır. Siz Çinliler güneyden, Kıtaylar doğudan, biz de kuzeyden saldıralım. Muzaffer Türk milleti ülkelerinde asla gelişmesin, topraklarında büyümesin, hatta mümkünse tamamen onları yok etmeyi size teklif ediyorum."

Kaçağın bu sözlerini duyunca gündüz oturamadım, gece uyuyamadım, sürekli düşündüm. Sonra kağanıma gidip şöyle bir öneride bulundum: "Çinliler, Oğuzlar ve Kıtaylar… Bu üçü bir araya gelirse biz bu kadar gücün ve askerin karşısında çaresiz kalırız. Kendi kuvvetlerimizle ancak topraklarımızı korumayabiliriz. Yufkayı delmek, ince olanı kırmak son derece kolaydır. Fakat yufka kalın olursa onu kırmak ve delmek son derece zordur. Doğuda Kıtay'dan, güneyde Çin'den, batıda Hotan'dan, kuzeyde Oğuzlar'dan gelecek iki üç bin askerimiz mutlaka vardır." diye kağana söyledim. Kağan benim yani Bilge Tonyukuk'un anlattığım durumu kavradı. "Orduyu gönlünce yönet, idareyi sana bırakıyorum." dedi. Bu durumu aklınla çöz diye bana lütufta bulundu.

Öngin Irmağı'nı geçerek orduyu Ötüken Dağları'na doğru gönderdim. Toğla Irmağı'ndan Oğuzlar üzerimize geldi. Yaklaşık üç bin kişilik bir orduları vardı, biz sadece iki bin kişiydik. Onlarla savaştık, Tanrı'nın yardımıyla Oğuzları bozguna uğrattık. Irmağa doğru indiler, onları geri püskürttüğümüz sırada kaçarken yolda ölüp kaldılar. Bunun üzerine Oğuzların tamamı bize gelip teslim oldular. Türk hakanını, Türk halkını Ötüken toprağına ben Bilge Tonyukuk getirdim, yerleştirdim. Bunu duyan güneydeki, batıdaki, kuzeydeki ve doğudaki halkların tamamı üzerimize geldiler.

Biz, iki bin kişiydik, sadece iki ordumuz vardı. Türk milleti yaratıldı yaratılalı, Türk kağanı hükümdar oldu olalı Şantung şehirlerine, Çin Denizi'ne yani okyanusa ve Sarı Irmağa henüz hiçbir Türk ulaşmamıştı. Bu durumu kağanıma arz ettim. Onun da olurunu alarak ordu gönderdim. Türk milletini Şantung şehirlerine, okyanusa ve ırmağa ulaştırdım. Askerlerimiz yirmi üç şehri ele geçirdiler. Uykusuz kaldılar, sadece şehirlerdeki harap olmuş evlerde yatarak dinlenebiliyorlardı. Çünkü Çin imparatoru bizim düşmanımızdı, On Okların kağanı bizim düşmanımızdı.

Bunun yanına bir de Kırgızların Küçlük kağanı bize düşman oldu. O üç kağan anlaşıp Altay Dağları üzerinde birleşmek için "Burada birleşerek doğudaki Türk kağanına doğru asker gönderelim, onların üzerine sefer yapmazsak eninde sonunda onlar bizi egemenlikleri altına alacaklar. Onların kağanları yiğit, danışmanları da bilgeymiş. Eninde sonunda bizi yenerler. Üçümüz bir araya gelerek, birleşip onların üzerine ordu gönderelim, savaş açalım." diyerek sözleştiler. Türgiş kağanı bu sözler üzerine "Ben ve halkım buluşacağımız yerde olacağız, Türk halkı zaten kargaşa içinde, Oğuzlar da darlık ve sıkıntı çekmektedir." demiş.

Bu sözleri duyunca gece uyumadım, gündüz oturmadım, sürekli düşündüm. Bu duruma bir çözüm bulmak arzusundaydım. Kendimce önce Kırgızlara karşı sefer yapmanın iyi olacağına karar verdim. Fakat Kögmen'e giden tek bir yol vardı, onun da kapandığını öğrendim. Dolayısıyla bu yoldan yürümenin iyi olmayacağına kanaat getirdim. Bana ve orduma kılavuz olacak birisini aradım. Bozkırda yaşayan Azlardan bir adam buldum. O bana şöyle dedi: "Az ülkesinin yolu Anı Irmağı boyuncadır. Fakat bu yol ancak bir atın geçebileceği kadar dardır." Kılavuz o yoldan bir kez gittiğini söyledi.

Bunun üzerine "Bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüyebilir miyiz?" diye sordum. Bu durumu kağanıma arz ettim. Bunun üzerine orduyu sefere çıkardım. Askerleri atlara bindirtip Ak Termel Irmağı'nı bu şekilde geçerek orduya zaman kazandırdım. Atlarla yola devam ederek karlı yolları geçtim. Yukarıya doğru çıkarken askerleri atlardan indirip yaya olarak ağaçlara tutuna tutuna dağlara çıkardım. Öncü askerleri karları eze eze yürütüp ormanla kaplı doruğu aşarak dağdan aşağıya yuvarlana yuvarlana indik. On gece daha engelleri dolanarak yolumuza devam ettik.

Kılavuz yolu şaşırdı, bunun üzerine cezalandırılarak canından oldu. Kılavuzun yolu şaşırmasına kızan kağan, "Atları son hızla hedefe doğru sürün!" dedi. Anı Irmağı'na vardık, o ırmak boyunca yol aldık. Tırmanabilmek için askerleri atlardan indirip atları ağaçlara bağladık. Gece gündüz son hızla yol aldık. Kırgızlar uykularında idi, onlara baskın verdik, onlarla savaştık. Hanlarını ortadan kaldırdık. Kırgız halkı kağana teslim olup onun egemenliğine girdi. Geri döndük, Köğmen Dağları'nı dolanarak geldik.

Kırgızlardan döndükten sonra Türgiş kağanlığından bir kaçak bize geldi ve bize şunları anlattı: Türgiş kağanı, "Doğudaki kağana karşı ordu yürütmemiz gerek. Eğer biz onlara saldırmazsak onların yiğit kağanları ve bilge danışmanları ne zaman olursa olsun bizi yok edecek ve egemenlik altına alacak." demiş. Ardından Türgiş kağanı üzerimize sefere çıktı. On Ok halkı tümüyle bu orduya katıldı, hatta içlerinde Çin ordusundan askerler de vardı. Kağanım bu sözleri dinledikten sonra "Ben karargâha ineyim." dedi. "Eşim hatunum vefat etti, onun yas törenini yaptırayım." dedi. Askerlere, "Siz gidin Altay Dağları'na yerleşin. Kumandan olarak İni İl Kağan ile Tarduş Şad'ı bu görevi yerine getirsinler." diye buyurdu.

Ardından ben, Bilge Tonyukuk'a döndü. "Bu orduyu komuta et." dedi. "Benim sana bir şey söylememe gerek var mı, sen suç işleyenlerin cezalarını dilediğin gibi ver." dedi. "Düşman gelirse gelip görecekleri var. Gelmezlerse casuslardan haber alarak Altay Dağları'nda bekleyin." dedi. Biz de Altay Dağları'na gittik bekledik. Üç kaçak geldi, üçü de aynı şeyleri söyledi. Kağanları orduyla sefere çıktığını, On Ok ordusunun tümüyle sefere çıktığını ve Yarış Ovası'nda (Çungarya) toplanmak için sözleştiklerini söylediler.

Bu sözleri duyunca kağana ilettim. Kağandan, "Oturun ve bekleyin." diye bir cevap geldi. Bize keşif kollarını ve gözetleme kulelerini iyi yerleştirin, düşmanın size baskın yapmasına müsaade etmeyin, diye Bögü Kağan'dan bir haber geldi. Apa Tarkan'a ise gizlice kağan şöyle bir haber göndermiş: "Bilge Tonyukuk

sert mizaçlıdır, öfkelidir. Zaman zaman kendince kararlar alabilir. O, orduyu sevk edelim diyecektir, bunu kesinlikle kabul etmeyin." Bu sözleri duyunca orduyu sevk ettim.

Yolu dahi olmayan Altay Dağları'nı aştık, geçidi olmayan İrtiş Irmağı'nı geçtik. Geceleri gündüzlere kattık, şafak sökerken Bulçu'ya ulaştık. Bu arada bir casus getirdiler, bize Yarış Ovası'nda yüz bin askerin toplandığı haberini getirdi. Bu haberi duyunca beyler hep birlikte, "Geri dönelim, temiz olmak, yani savaşıp yenilmemek savaşta yenilmekten daha az utanç vericidir." dediler. Onlara, şöyle dedim: "Ben Bilge Tonyukuk, Altay Dağları'nı aşarak buraya kadar geldik, İrtiş Irmağı'nı geçtik. Buraya gelene kadar herkes yolculuğun zor olacağını düşünüyordu. Ama hiç de zor olmadı.

"Galiba Tanrı Umay ve yeryüzünün sahibi kutsal ruhlar bize yardımcı oldular. Niye kaçıyoruz, onlar çok diye mi korkuyoruz? Azız diye neden yenilelim, saldıralım." dedim. Saldırdık ve baskın verdik, onları talan ettik. İkinci gün ateş gibi kızarak üzerimize geldiler. Tekrar savaştık, düşmanın iki kanadı bizden yarı yarıya fazlaydı. Tanrı'nın emri olduğu ve Tanrı bize destek verdiği için korkmadık, hücum ettik. Onları Tarduş Şad'a doğru kovalayarak bozguna uğrattık. Kağanlarını yakaladık, yabgularını, şadlarını (sancak beyi) orada ortadan kaldırdık. Elli kadar askeri yakaladık ve hemen o gece bunlarla halkına haber gönderdik.

Bu haberi duyan ve sonucu öğrenen On Ok beyleri ve halkı hep birlikte geldi ve baş eğdi. Bize gelen beylerin ve halkın tamamını derleyip toplayarak bir düzene soktuk. Halkın bir kısmı kaçıp gitmişti. On Ok ordusunu sefere gönderdim. Biz de kendi ordumuzla sefere çıktık, onları geçtik. Seyhun Irmağı'nı geçerek Tanrıoğlu (Tinsioğlu) denilen dorukları karla kaplı Ek Dağı'nı aşıp Demirkapı'ya ulaştık. Oradan ordumuzu geri döndürdük. İl Ka-

ğan'a Mançular, Sakalar, Araplar, Toharlar ve onların güneyindeki miğfer başlı Soğdak halkı hep birlikte gelerek baş eğdi. Kağanı övdüler ve ona tabi oldular.

Türk milletinin Demirkapı'ya ve Tanrıoğlu (Tinsioğlu) denilen dağlara kadar ulaştığı bugüne kadar hiç görülmemişti. O topraklara Türk halkını ben Bilge Tonyukuk götürdüğüm için Türkler sarı altınları, beyaz gümüşleri, hörgüçlü develeri ve ipekli kumaşları, güzel kızları ve kadınları sıkıntı çekmeden getirdiler.

İlteriş Kağan akıllı ve cesur olduğu için yiğitliği sayesinde Çinlilerle on yedi kez, Kıtaylarla yedi kez ve Oğuzlarla beş kez savaştı. O zaman danışmanı da bizzat bendim. Aynı zamanda İlteriş Kağan'ın düşmanla savaşan komutanı da bendim. İlteriş Kağan'a, Türk Bögü Kağan'a ve Türk Bilge Kağan'a hizmet ettim. Kapgan Kağan yirmi yedi yaşındayken ben onu tahta oturttum. Geceleri uyumadan gündüzleri oturmadan kan ter içinde çalışarak kağanın ve Türk milletinin hizmetinde oldum. Uzak mesafelere keşif devriyeleri gönderdim. Gözetleme kulelerini uygun yerlere yerleştirdim. Kaçıp giden düşmanları egemenlik altına alarak tekrar getirdim.

Kağanımla birlikte seferler yaparak Tanrı'nın buyruğuyla Türk milletinin arasına hiçbir silahlı düşman sokmadım, kuyruğu düğümlü düşman atlarını koşturtmadım. Düşmanların Türk milletine akın yapmasına asla müsaade etmedim. İlteriş Kağan ve ben kazanmasaydım Türk milleti de devleti de yok olacaktı. Onun ve benim verdiğimiz emekler aldığımız kararlar sayesinde devlet de millet de var olmaya devam etti.

Ben artık yaşlandım, kocadım. Dünyanın neresinde bir devletin, bir kağanın, egemen bir halkın böylesi bir devlet adamı olursa onların asla sıkıntıları olmaz. Ben Bilge Tonyukuk, Türk Bilge Kağan'ın devletinde ve onun döneminde bu Bengü Taşları yazdırdım.

İlteriş Kağan kazanmasaydı, yok olsaydı, ben Bilge Tonyukuk kazanmasaydım ve olmasaydım, Kapgan Kağan ve muzaffer Türk milletinin topraklarında hiçbir boy da millet de insan da kalmayacaktı. İlteriş Kağan ve Bilge Tonyukuk kazandığı için Kapgan Kağan ve muzaffer Türk milleti bu sayede ilerlemiştir. Türk Bilge Kağan, Türk milletini ve Oğuz halkını besleyip şu anda hükümdar olarak onları yönetmektedir.

KAYNAKÇA

Alyılmaz, Cengiz (2007). **Kök Türk Harfli Yazıtların İzinde.** Ankara: KaraM Yayınları

Aydın, Erhan (2015). **Orhon Yazıtları**. Konya: Kömen Yayınları

Durmuş, İlhami (2012). **Bilge Kağan, Köl Tigin ve Bilge Tonyukuk.** Ankara: Akçağ Yayınları

Ergin, Muharrem (1999). **Orhun Abideleri**. İstanbul: Boğaziçi Yayınları

Ercilasun, Ahmet Bican (2016). **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**. İstanbul: Dergah Yayınları

Orkun, Hüseyin Namık (1994). **Eski Türk Yazıtları**. Ankara: TDK Yayınları.

Tekin, Talat (1998). **Orhon Yazıtları.** İstanbul: Simurg Yayınları

Thomsen, Vilh. (1993). **Orhon ve Yenisey Yazıtları**nın Çözümü, İlk Bildiri, Çözülmüş Orhon Yazıtları**.** Ankara: TTK Yayınları